

A SPANYOL MÚLT ÚJ FELFOGÁSA

OROSZORSZÁG után talán Spanyolország ma a legérdekesebb és legbizonytalanabb sorsú országa Európának. Néhány századdal előbb még a világ ura volt. Ma hosszú dekadencia vergődése után válságának újabb jelentős fejezetéhez jutott. Megdöntötte a monarchiát, amely valamikor egységét és hatalmát megalapította, s veszélyben forog saját egysége is, pedig valamikor éppen Spanyolország volt az, amely részint a fegyverek, részint a szellem erejével egész Európa egységének megteremtésén fáradozott.

Mit jelent a spanyol helyzet Európa számára? Annál kevésbé tudjuk megítélni, mert mióta az egykor Európa sorsát intéző spanyol világhatalom a Pyreneusokon túl quantite négligeable-lá vált, amúgy sem sokat törődünk Spanyolország kulturális, gazdasági és politikai sorsával, amelynek európai vonatkozásait a történétírók is eddig meglehetősen elhanyagolták. Spanyolországot, amelynek egész civilizációja és lelki alkata ugyancsak eltér Európáétól, úgy tekintették, mint külön, zárt területet. Pedig a spanyol hatások, amelyek a XVI. században s részben még a XVII-ikben is uralkodók voltak az egész civilizált Európában, bizonyos utórezgéseikben még ma is érezhetők s a világ politikai konstellációja ma sem érthető világosan a spanyol történelem alapos ismerete nélkül.

Másrészt igaz az is, hogy a liberális történétírás egészen hamis beállításban táalta Európa elé Spanyolország történetét. Voltak történétírók, akik nem ismerték eléggé azt a sajátos kultúrát, amely az Ibériai félszigeten a legkülönbözőbb hatások keveredése révén létrejött. De még több volt az olyan történétíró, akit politikai szenvedély vagy vallási gyűlölet vezetett. S ez a gyűlölködés, amely három-négy évszázaddal ezelőtt a reformáció szakadása révén szinte egész Európát szembeállította a spanyol politikával, ma sem ült el egészen. A francia enciklopédisták, akiket talán a francia és spanyol közti régi rivalitás nacionalista féltékenysége is fűtött, a páholyok szabadgondolkodó filozófiája az elfogultságnak oly hamis bélyegét nyomták rá Spanyolország múltjára, melyet az objektív történelmi kutatás pártatlanságának alig sikerül a köztudatban ellensúlyozni. E közvélemény szerint Spanyolország a vallási elfogultság s a barbár rombolás tipikus földje, amely századokon át akadályozta a szabad gondolat fejlődését, amely embertelen kegyetlenséggel taposott le egy derűs és virágzó kultúrát. Babonás elfogultságból önmagát néptelenítette el és tette tönkre s végül vérszomjas kapzsiságával megmérgezte és pokollá tette a természetnek még szűzen maradt paradicsomkertjét, Amerikát is.

A mai történetírás nem ment el szótlánul ezen túlzások mellett, De a modor, realisabb szemlélet, amelyet az újabb kutatás is meg-támaszt, csak nehezen tör utat a megcsontosodott balvélemények torlaszain át. Ezért igen fontosak azok a népszerűsítő munkák, amelyek teljes tudományos felkészültséggel és mégis az intelligencia szélesebb rétegei számára is könnyen áttekinthető formában, mindenekelőtt ezeknek a balvéleményeknek meggyőző eloszlatásával igyekeznek a spanyol múltat helyes megvilágításba helyezni. Igen hasznos szolgál-
latot tesz ezen a téren Louis Bertrandnak, a francia Akadémia tagjának most megjelent Spanyol történelme. Ránk magyarokra, azonfelül, hogy évszázados előítéleteket oszlat el, még külön jelentősége is van. Egyrészt mert a reformáció és az ellenreformáció korában Spanyolország európai politikája elhatározó irányítással játszott bele a mi történelmünkbe is, másrészt mert Spanyolország is, akár csak mi, századokon át élt muzulmán hódoltság alatt s így története a mienkkel számos analógiát mutat. Bertrand éppen ezzel a hódoltsággal foglal-
kozik legbehatóbban, mert a középkori iszlám befolyásban látja azt a tényezőt, mely a spanyol föld és nép egész sorsára döntő hatást gyakorolt.

Louis Bertrand francia létére igen jól ismeri Spanyolországot és a spanyol lelket. Sokáig élt spanyolok és muzulmánok közt Észak-Afrikában, olyan miliőben, amely mai formájában igen közel áll ahhoz, aminő Spanyolország déli része a középkorban lehetett. Alaposan elmélyedt a spanyol miszticizmusnak és II. Fülöp korának tanulmányozásába is, s így a spanyol történelem egy igen jelentős korszakának ismeretében már eddig is valósággal specializálta magát. Nem érheti tehát az a vád, hogy idegen számára ez a tárgy. Másrészt, mint mégis idegen történetíró, nem merül el azoknak az apró helyi torzalkodásoknak vizsgálatába és ismertetésébe, amelyekben a spanyol történelem olyan gazdag, amelyek azonban kizárólag csak a spanyolokat érdekel-
hetik. Louis Bertrand munkája különben sem az események, hanem az eszmék és nagy szellemi és gazdasági áramlatok s a széles távlatú politikai összefüggések története. Célja azoknak az akcióknak és befolyásoknak tanulmányozása, amelyekkel Spanyolország az egész világra irányító befolyást gyakorolt. De alapos és tárgyilagos vizsgálat tárgyává teszi azokat az erőket és tényezőket is, amelyek a spanyol nép egészen sajátos struktúráját és civilizációját kialakították.

A spanyol múlt ezek szerint négy nagy szakaszra oszlik. Az első korszakot lefoglalja az iszlám hódítása, helyesebben Spanyolország szakadatlan küzdelme a muzulmán iga ellen és ősi földjének vissza-hódítása. A második korszak az Újvilág fölfedezése s a világhatalmi helyzet megszerzése, a harmadik az abszolút monarchia megalapítása, küzdelem Európa egységéért, az ellenreformáció, végül a negyedik: harc a nagyhatalmiság megtartásáért s a lassú dekadencia.

Bertrand előadása Spanyolország történetét tulajdonképpen az algecirasi csatával kezdi, amely kiszolgáltatta a félszigetet az arab hódítóknak s a megelőző visigót uralmat úgyszólván csak érinti, hogy az arab hódítás gyorsaságát és könnyűségét érthetővé tegye, de az iber föld őskori és ókori történetét teljesen elhanyagolja. Pedig a spanyol

nép jellegének megismerése s a spanyol civilizáció fejlődése szempontjából ez is fontos.

Az új történelmi kutatások kétségtelenné teszik, hogy már Kr. e. a XII. században gazdag civilizáció virágzott Európa nyugati részén. Ez a civilizáció olyan emlékeket hagyott hátra, mint a híres cáceresi gyűrűk (a Louvreban). Iberia, amelynek rejtelmes határain túl az ókori geográfia számára az exoták félelmes világa kezdődött, már a görögök előtt merész utakra kelt a brit szigetekig, amelyekkel kereskedelmi összeköttetésben állt. A fajta szívósságára jellemző, hogy míg Caesar Galliát nyolc év alatt meghódította, addig Karthágónak és Rómának, bár olyan hadvezérei voltak, mint Hannibal és a két Scipio, két évszázadon át kellett harcolnia Spanyolország leigázásáért. Kezdetben a görög és föníciai települések gyakoroltak befolyást a félszigetre. De legdöntőbb hatása az iberi faj s az ország állami életének kialakulására a római uralomnak volt, mely az alig negyedszázados karthagói uralmat megszüntette. De hiába hódították meg a római fegyverek Spanyolországot, Rómát mégis hatalmába kerítette a spanyol kultúra. Az ezüstkori irodalma egészen spanyol s Róma legnagyobb császárai, mint Trajan vagy Marcus Aurelius iber eredetűek.

Az V-ik században kezdődő barbár betörések anarchiába döntik az ibériai félszigetet. Ebből az anarchiából alakult ki a visigót királyság, amely felvette a kereszténységet: először az arianizmust, majd Reccared király alatt (f. 601-ben) a katolicizmust. Ettől kezdve virágzásnak indul Spanyolország. A gót katonai állam tartja a rómaiak intézményeit. Különösen az ország déli részében erőteljes kultúrfejlődés kezdődik. Sevillában Szent Izidor fénye nemcsak Spanyolország, hanem az egész kereszténység számára ragyog.

A gót uralomnak az arab hódítás vetett véget a VIII. század elején. Louis Bertrand itt kezdi a spanyol történetet, az algecirasi csatával, amely megnyitotta a félszigetet az arab-berber betörés előtt. Hogyan züllött le és érett meg az összeomlásra az egykor katonailag erős és gazdag kultúrájú visigót állam, azt nem mondja el Bertrand, egyszerűen megállapítja a tényeket, amelyek a muzulmánok győzelmét s az egész félsziget meghódítását gyorsá és könnyűvé tették. De éppen ez a gyors és könnyű hódítás eredményezte, hogy az arab uralom sosem volt egészen szilárd. A mórok nemcsak az északi hegyek közé szorult apró gót fejedelmekkel állottak harcban, hanem folytonos belső villongások és lázadások, egyre újuló afrikai betörések tették rendkívül véressé és nyugtalaná ulalmukat. A rövid ideig virágzó nyugati kalifátus csakhamar kis fejedelemségekre szakad, míg végre teljesen megéri a keresztény visszahódítás számára, amelyet százados elszánt küzdelmek után a két katolikus uralkodó, Castiliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd Granada elfoglalásával s a mórok és zsidók kiűzésével végleg be is fejez.

Éppen ezeket nem tudja a liberális történetírás ma sem megbocsátani a két katolikus uralkodónak s azzal vádolja őket, hogy vallási fanatizmusból tönkre tették és kipusztítottak egy virágzó és a magukénál sokkal magasabb rendű civilizációt, gazdaságilag sivataggá változtattak és a legembertelenebb kegyetlenséggel kiirtva és kiűzve a muzulmán

és zsidó lakosságot néptelen pusztaságokká tettek tej-jel-mézzel folyó földi paradicsomokat. Hogy ezt a vádjukat igazolhassák, a legátlátszóbb célzatossággal túlozzák a muzulmán kultúra felsőbbrendűségét, élesen szembeállítva a keresztény visszahódítók szintén hamisan beállított alsóbbrendűségével. Szerintük a mörök és a moriszkok kiűzése döntötte romlásba és nyomorba Spanyolországot, megfélekezve arról, hogy a muzulmán államok dekadenciája ekkor már százszorta nagyobb volt. A muzulmán vitézséget, előkelőséget és lelki nemességet csodáló elragadtatással magasztalják, míg a kereszténységben csak a sötét és kegyetlen fanatizmust s a megvetésre méltó barbarizmust látják. Mint szimbólumot szembeállítják a komor Escoríalt az Alhambra mesés színekben pompázó derűjével s az Ezeregyéj káprázatában ragyogtatják az utókor elé azt a légies, tündéri, a költészet minden varázsával körüllegett kultúrát, amelyet marcona harcosok bárdolatlansága és tudatlan szerzetesek elvakult szenvedélye taposott az általános rombolás véres sarába.

A mi történetírásunkban is jelentkezett hasonló tendencia, amely úgy akarta itt feltüntetni a török hódítókat, mint türelmes, atyai kormányzókat, akik nem akadályozták a bennszülött lakosságot vallásának szabad gyakorlásában, kulturális életében, akik itt gyönyörű fürdőket építettek és rózsaligeteket telepítettek. Nem a lakosság ellen viseltek hadat, hanem a császár ellen s az ország pusztulását inkább a sanyargató, tűzzel-vassal dúló vad császári szoldateszka, a spanyol és vallon zsoldosok barbarizmusa idézte elő. Ezzel szemben ma már világosan látjuk a török elnyomás igazi arcát s azt a pusztulását, sőt katasztrófáját a magyar néperőnek, melyet a török hódítás századai jelentettek.

Hasonló győzelmes harcot vív Bertrand is a liberális történetírás célzatos beállításával szemben. Mindenekelőtt rámutat, hogy abban, amit az ibériai félszigeten arab kultúrának neveznek, nagyon sok részük van maguknak a spanyoloknak. A muzulmán hódítóknak csak elenyészően kis része volt arab. A betörők katonai ereje az afrikai berberek nyugodott, akik a meghódított spanyol földön is megtartották harcos nomád szokásaikat és nem olvadtak bele a civilizált életbe. A cordovai kalifátusban élő muzulmánok legnagyobb része renegát spanyol volt s így az „arab” civilizációban a spanyoloknak jelentékeny részük van.

Még az iszlám felé részrehajló történetírás is kénytelen megállapítani, hogy az arab fajtából hiányzik minden invenció. Irodalmuk csaknem kizárólag hindu, perzsa, szíriai vagy görög eredetű, legtöbbször ezeknek az irodalmaknak egyszerű átültetése arab nyelvre. Megállapítható, hogy minden országban, amely arab malom alá került, a meghódított népek folytatták tovább arab nyelven az irodalom, a filozófia és a tudományok művelését. Maguknak az araboknak az emberiség egyetlen nagy, termékeny eszmét sem köszönhet.

Az arabok Spanyolországban is ott találták a hatalmas római civilizáció intézményeit, higiénikus berendezéseket, közműveket, vízvezetékét, utakat, hidakat, a klímának megfelelő, kényelmes, sokszor egyenesen fényűző lakóházakat s a rómaiak szolid géniuszával meg-

épített városokat. Ezeket csak fenn kellett volna tartamok, de a kutak és fürdők kivételével, amelyeknek római eredete kevés kivétellel kétségtelen, pusztulni hagyták őket.

Ugyancsak ott találták a kitűnően megművelt földeket. Az andalúziai ma is a világ egyik legjobb földművelője. A nagyszerű öntöző berendezésekkel felszerelt, termékeny földek gazdagon ellátták egész Spanyolországot. Az arab uralom alatt mindez tönkrement. Egymást érik a nagy szárazságok és az éhínségek. Ezek az éhínségek egész virágzó vidékeket elnéptelensítettek. Az első afrikai kivándorlás 749-ben, amint ezt arab történetírók feljegyzése bizonyítja, öt évig tartó, rettenetes éhínség következménye.

Az építő munkát a muzulmán hitre tért spanyolok és zsidók végezték. Ezek előtt most megnyíltak a nagy keleti városok, ahol a civilizációnak, a művészeteknek, az élet kényelmét szolgáló találmányoknak új, ismeretlen példái tárultak eléjük. Így alakult ki a spanyol-római civilizációból bizánci, alexandriai és perzsa hatások alatt az új hispano-arab kultúra, amelyben úgy az inspirációt, mint a tényleg végzett munkát tekintve az araboknak van legkisebb részük.

Egységes nagy szellemi kultúra kialakulásáról csak ott lehet szó, ahol maga a nemzet egységes. Az ibériai félszigeten a mór uralom alatt a legellentétesebb fajtájú elemek zsúfolódtak össze, amelyek között szó sem lehetett az eszmék és az érzések közösségéről. Ibériaiak, gótok, zsidók, berberek, szíriai, hedzsaszi és yemeni arabok éltek egymás mellett. Vallási és nyelvi különbségek választották el őket. Az arab csak az irodalom és a vallási kultusz nyelve volt, de egyébként a muzulmánok egy része is a román nyelvet beszélte. Nagy számban éltek a muzulmánok közt mozarabok, kultivált keresztények, akik viszont ismerték, sőt művelték az irodalmi arab nyelvet is. Arról a nagy és fölényes arab szellemi kultúráról tehát, amelyet a korábbi történetírás egekig magasztal, már csak az államalkotó népnek heterogeneitása miatt sem lehetett szó.

A szellemi egységet a nevelés sem teremthette meg, mert ez a legkezdetlegesebb fokon állott. Az elég nagy számú elemi iskola merőben vallási jellegű volt. A koránt ismertették és magyarázták itt, de még az írást és olvasást sem tanították meg. Még a legműveltebb Andalúzia lakosságának legnagyobb része is analfabéta volt. Az úgynevezett egyetemek is egészen alacsony szinten állottak. A tudományt főképpen a keresztény és zsidó eredetű muzulmánok művelték. Az iszlám teológiája azonban szembehelyezkedett a tudományok művelésével. Türelmetlenül üldözött minden kutatást és elősegítette a babonák terjedését, így szorította ki a komoly asztronómiát az asztrológia. Az orvostudományokban felülkerekedik a tudománytalan mágia, amely főleg babonás erejű formulák, ráolvasások gyűjteményében merült ki, bár a főképpen zsidók által művelt spanyol orvostudomány így is hatást gyakorolt a salemói és montpellier-i orvosi iskolákra. Állandóan üldözték a mór uralkodók a filozófiát is, amelynek érdeme a platói és aristotelesi bölcsélet közvetítése nyugat számára. Mese tehát az arabok türelméről terjesztett tévhit is. Az arab kalifák állandóan üldözték és irtották a keresztény lakosságot. Hakam kalifa Cordoba

lakosainak nagy részét kiűzte, ezek Kreta szigetén telepedtek le. Valószínűleg ezeknek a spanyol kivándorlóknak leszármazottja Greco, a nagy festőművész, aki így végeredményében mégis spanyol eredetű.

Egészen káros hatással volt a nép általános erkölcsére az ázsiai deszpotizmus, amelyben az érzéki elpuhultság és a véres vad ösztönök lobogása váltogatta egymást. Szenvedélyesség, kapzsiság, féktelen aranyéhség jellemezte ezt az uralmat. Ez a sok rossz tulajdonság a fajok keveredése révén átragadt a spanyolokra is. A spanyolok sok helyütt elarabosodtak, másutt afrikánizálódtak. Ezek a befolyások ma is érezhetőek jellemükön. Az arab befolyás ily eredménye az individualizmus túltengése, hajlam a fegyelmeztelenségre és keleti henyeségre, amely az arab és berber nomádok parazitizmusának fertőző öröksége, amely a spanyol gyarmatokon is meghonosítja az iszlám államokban általános, retentő rabszolgaságot s amely végeredményében az anarchia csiráit rejti. A mórok közt folytonos volt a belső torzalkodás. Törzs törzs ellen harcolt s végül az egész uralom apró vetélkedő államocskákra szakadt. Ezt a hajlamosságot a partikularizmusra örökölte a spanyolság is. Ezért volt a végül teljesen elzúllott mór uralom megdőlte után a nemzeti erőt adó, egységes monarchia megteremtése és fenntartása olyan égetően fontos és olyan nehéz, hogy mindig csak idegen, nem spanyol eredetű uralkodóházaknak sikerült.

Az egység megteremtésének első eszköze az ország vallási egységének megteremtése. A spanyol monarchiát szakadatlan vádák érik, hogy kegyetlen volt ennek az egységnek a megteremtésében és hogy pusztáa vallási fanatizmusból az elvakultság korlátolt barbarizmusával irtotta és végül kiűzte a mohamedán és zsidó lakosságot. Bertrand a világos érvek meggyőző súlyával mutatja ki, hogy Spanyolország más-képpen nem is cselekedhetett. Miután évszázados küzdelem árán kiűzte földjéről az iszlám hódítót, még mindig ott maradt nyakán a belső ellenség, amely állandó veszedelmet jelentett, amely csak az alkalmat leste, hogy behívhatta hitsorsosait és a betörőknek a kereszténység ellen segédkezet nyújtson. A zsidóság viszont évszázadokon át természetes szövetségese volt az iszlámnak, amely a fiatal spanyol monarchiával szemben egyre fokozódó veszedelmet jelentett hatalmas földközítengeri előretörésével. A küzdelem ellene nem is fejeződött be a félszigetről való kiűzésével, hanem tovább folytatódott, sőt arányaiban megnőtt, mert az iszlám világhatalmi törekvései most már az egész kereszténységet végromlással fenyegették. Az iszlám állandó belső és külső ellenség volt s az ellene folytatott küzdelem rányomta bélyegét az elkövetkező századok most már európaivá szélesült világpolitikájára. Az iszlám világhatalommal csak a spanyol világhatalom állhatott szemben, amely erejét viszont csak az egységben találhatta meg. A spanyol monarchák, akik autokraták voltak, Európát mindig egységnek tekintették Ázsiával, a Kelettel szemben. Európának ezt az egységet a népek nyelvi és feji különbsége mellett is a középkorban megadta az orthodox kereszténység, s ezt a régi egységet bontotta meg most a reformáció. Az ellenreformáció, amely Spanyolországból indult ki, ezt az egységet akarta mindenáron helyreállítani, részint a külső reformáció megszüntetésével, részint az egyház belső reformja,

regenerálása révén. Ennek a spanyol politikának a szolgálatában állott az inkvizíció is, amely Spanyolországban egyházi jellege mellett is állami intézmény volt.

Ez a spanyol politika nem tölt az egyes országok alkotmánya, belső konstitúciói ellen, hiszen még a spanyol királyságon belül sem érintette például Castilia vagy Aragónia egymástól független állami berendezéseit, csak a vallási egységet akarta helyreállítani, mert ebben látta a töretlen erőt az iszlám elleni küzdelemben.

Végeredményében az iszlám elleni harc volt a mozgatója annak a csodálatos vállalkozásnak is, amely az Újvilág felfedezésére s ezzel együtt az egész középkori világkép gyökeres felforgatására vezetett. Colombus nemcsak azzal az érveléssel bírta rá a katolikus uralkodókat vállalkozásának támogatására, hogy új ismeretlen területeket nyit meg kereszténység terjesztése számára, hanem azzal is, hogy nyugat felé eljutván Indiába, Chatam hatalmas fejedelmének szövetségében kelet felől hátba támadhatja a nyugat megsemmisítésére törekvő mohamedánizmust.

A liberális történetírás ismét úgy tünteti fel a dolgot, hogy az egész amerikai gyarmatosítás a féktelen kapzsiságnak, az arany vérszomjas vágyának s a vallási fanatizmus vandáli kegyetlenségének jegyében játszódott le. Úgy tüntetik fel, mintha féktelen banditák rabló kegyetlensége és tudatlan szerzetesek bigott elvakultsága igazta volna le Amerikát. És itt éppen úgy felmerül az a vád, hogy a barbár spanyol hódítókelpusztították a virágzó azték és inka kultúra gazdag alkotásait.

Bertrand ezzel szemben rámutat, hogy néhány kalandor mohó aranyéhsége és bigott szerzetesek fanatizmusa soha nem vihette volna véghez azt a ma is alig érthető csodát, amelyet Amerika meghódítása jelentett. Azokhoz az emberfeletti fíradalmakhoz, ismeretlen és mérhetetlen régiók bejárásához, a természet vad elemeinek, az izzó forrásoknak, a kietlen hegyvidékek jeges viharainak legyőzéséhez olyan emberfeletti erő kellett, amelyet csak egy magasabb küldetésbe vetett rendületlen hit adhatott meg. Katonailag és emberileg is csodával határos lett Mexikó, Közép- és Dél-Amerika meghódítása és éppen ilyen csodálatos az a gyors és céltudatos gyarmatosítás, amellyel Spanyolország ezt az óriási területet a civilizáció számára meghódította. Tudjuk, hogy Közép- és Dél-Amerika lakosai, közte sok millió ember, kikben a legyőzött bennszülöttek vére folyik, ma is Spanyolország latin kultúrájában tiszteli saját szellemiségének szülőjét.

A vádaknak éppen az ellenkezője igaz. A liberális történetírás, hogy némi alapot adhasson hamis beállításának, éppen olyan túlzott színekben festi az inkák hatalmas kultúráját, mint az iszlámét Spanyolországban. Az igazság az, hogy Columbus és azok, akik utána jöttek, félvad népeket találtak Amerikában, melyek a civilizációban még a vas-korszakig sem jutottak el. Sötét bálványozásuk véres emberáldozatok hekatombáival szennyezte be szörnyű oltárait, s a „szelíd“ és „jámbor“ törzsek között, amelyeket a szabadgondolkodó történetírás Rousseau romantikus „bon sauvage“-ának erényeivel ruház föl, egész általános volt a vérengző kannibalizmus s az emberhúst rendes piacokon mérték ki.

Tagadhatatlan, hogy a konkvisztádorok fölöslegesen pusztítottak és fölösleges vért is ontottak, — de sokkal kevesebbet, mint bármely

modern háború. De viszont megnyitották az utat a misszionáriusoknak, akik egy valóban szelíd hit világosságával és szemetével emelték fel a barbár törzseket, akik a velük tartó gyarmatosokkal együtt a búzát, az olajfát, a gyümölcsöknek legkülönbözőbb fajtáit s a háziállatoknak egész sorát honosították meg az új világban. Őserdők helyén virágzó ültetvényeket létesítettek. Egyik hatalmas várost a másik után építettek s áttelepítették azt a hatalmas kultúrát, amely Európában közel negyven híres egyetemmel, az irodalomban Lope de Vega, Cervantes és Calderon, a művészetben Greco, Ribera, Zurbaran és Velasquez, a hitéletben pedig Szent Teréz és Keresztes Szent János neveivel dicsekedhetik, s amely kultúrához képest a sokat magasztalt iszlám civilizáció egészen kezdetleges.

Louis Bertrand művének súlypontját a spanyol és iszlám küzdelemben látja, amelynek utolsó fejezete a nagy keresztes hadjáratnak indult amerikai vállalkozás. Innen már sokkal tömörebbre fogja a dolgokat, költői lendületű, fantáziagazdag képet fest a konkvisztádorról. Markáns és igazságos portréját adja V. Károlynak és II. Fülöpnek. Jellemzi az „aranykort“, amely alatt az amerikai gályák súlyos kincses rakománya a nagy külföldi bankházak pénzesládáiba vándorol s amely a leghivalkodóbb pompa és a legszennesebb nyomor egymás mellé zsúfolt végletei közt már magában hordja a romlás csiráit. A spanyol örökösödési háború, de főleg a XIX. század és a legújabb kor eseményeit már csak vázlatosan, egészen fővonalaira egyszerűsítve adja. De ebben a lassú dekadenciában, a szeparatista törekvések állandó felburjánzásában, az egymást követő forradalmak anarchiájában, igyekszik kiéreztetni a középkori arab-berber örökséget, a déli mór fejedelmek és az apró északi spanyol királyok örökös torzsalkodását. Ezt a partikularitásra való hajlandóságot, az individualizmusnak és a regionalizmusnak túltengését, amely mindig a bomlás és az anarchia mérgét rejti magában, ellensúlyozza a hatalmas faji érzés, amely ma is erős az ibériai félszigeten, sőt újabban ismét a kölcsönös vonzás szuggesztivitásával függeszti tekintetét a spanyol Amerikára, a konkvisztádorok földjére. A faj halhatatlanságának, a vérségi és szellemi kötelékek ősi összetartozandóságának titokzatos lángja lobog fel. Talán csak ábrándos délibáb ez a lobogás, de halványan már rajzolódnak benne egy új latin testvériség körvonalai, amelyek mintha új Atlantisszá támasztanák fel az Óceánon át egymás felé karoló nyugatindiai és paniberiai szolidaritást.